

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XII. KÖTET. — 8. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
BERTRAND SÁNDOR

K. TAG FÖLÖTT

WOSINSKY MÓR

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1904. november 28-án tartott összes ülésén.)

Ára 30 fill.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1904.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.	I. Korpány János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	—	kor.	20	fil.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	—	>	20	>
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	—	>	20	>
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	—	>	40	>
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól	—	>	60	>
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	—	>	20	>
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	—	>	20	>
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	—	>	80	>
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	—	>	40	>
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	—	>	20	>
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	—	>	40	>
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	>	20	>
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	—	>	20	>
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	—	>	80	>
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	—	>	20	>
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	—	>	20	>
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	—	>	40	>
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	—	>	60	>
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	—	>	60	>
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	—	>	20	>
III. KÖTET.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	—	>	20	>
	II Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	—	>	20	>
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	—	>	40	>
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	—	>	20	>
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	—	>	20	>
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	—	>	20	>
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	—	>	40	>
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	—	>	40	>
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	—	>	20	>
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	—	>	40	>
IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	>	60	>
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	—	>	20	>
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	—	>	40	>
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	—	>	60	>
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	—	>	20	>
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	—	>	20	>
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	>	20	>
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	—	>	20	>
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	—	>	20	>
	X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	—	>	20	>

BERTRAND SÁNDOR, KÜLSŐ TAG EMLÉKEZETE.

WOSINSKY MÓR, I. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1904. november 28-án tartott összes ülésén.)

A Magyar Tudományos Akadémia Almanachjából ez évben maradt ki legelőször egy név, melyet 1880 óta a II-ik osztály kültagjainak névsorában találtunk s ez Bertrand Sándor, francia régész neve. Elragadta őt is a halál, kinek pusztító munkája képezte élete munkásságának kedvelt terét. A sírok titka szolgáltatja nagyrészt a régészet tudományának tárgyát, azért kevés embernek van annyi alkalmja a világ hiú dicsősége mulandóságáról s a halálról oly sokat elmélkedni mint a régésznek, ki nap-nap után egy-egy hősnek fegyverét, egy-egy hódító szépségnek ékszerét vizsgálja apróra, vagy egy-egy vezérnek kegyelet összehordta nagy sírhalmát ássa fel.

Igaz ugyan, hogy megszokás folytán e csontokban s a sokat forgatott koponyákban többnyire már nem a vitézt, nem a bölcs vezért halmozza el kegyelelte érzelmeivel a tudós, hanem azokban száraz osteologiai adatot, cranometriai sajátságokat keres.

De a kutató ész még sem uralja úgy az érzelem világát, hogy e csontletekben az embert, az egyént ne lássa. Ha mohó tudományszomjával egy-egy sírmezőben a csontvázak ezreit bolygatja is meg, hányszor mereng el egy-egy koponyán? Szeretné tudni annak gondolat- és érzelem-világát,

az eseményeket, melyek küzdelemre serkenték, míg ide jutott az enyészet ölébe.

De kíváncsiságát nem elégítik ki e porladozó csontok, némán maradnak azok, csak a sírleletek szólnak s azok beható vizsgálata ad a régésznek néha jelentéktelennek látszó darabból is bő felvilágosítást.

A csontváz csak egyet hirdet, de azt eléggé hangosan hirdeti, a halált, mely mindnyájunkat elér, az életben talán hiú czélokért küzködve vergődő egyént, mint annak koponyáján elmerengő régészt. Külömbözők az utak, de valamennyi egy végponthoz vezet, a régészt oly sokat foglalkoztató sírhoz.

Bertrand is a régészeti tudomány körül fáradva, világosságot derítve a sírokból, jutott a sír sötét üregébe. Enyészetnek indult porhüvelyét, a föld vegyész laboratóriumában praeparált koponyáját más anthropologus vagy archeologus fogja vizsgálni, ki abból épp oly keveset fog megtudni, mint ő tudott meg az ős gallok koponyáiból, de fog találni sok felvilágosítást, sok feljegyezni való tanulságot, nem ugyan sírmellékletéből, melyek ma már nem szokásosak, de talál tanulságot szelleme alkotásából, melyekkel emléket emelt magának.

Ezen alkotásait óhajtom a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából ez alkalommal ismertetni, hogy ezek felelevenítésével a kegyelet adóját rójuk le a boldogult tudóssal szemben.

*

Bertrand Sándor 1820 június 17-én született Párisban. Családja rennesi származású volt. Olyan körben nevelkedett, hol a tudományokkal való komoly foglalkozás családi tradíciót képezett. Egyik anyai nagybátyja, Roulin, a francia tudományos akadémia tagja volt. Atyja mint orvos és író nagy hírnévre jutott. József nevű fivére mint híres matematikus került a tudományos akadémiába. Nem csoda tehát, hogy e családban, hol a tudományos munka oly meleg otthonra talált, a szülők kiváló gondot fordítottak gyermekeik nevelésére s a zsenge ifjúságuktól fogva beléjük oltott legnemesebb ambíció termékeny talajra talált.

A tudományszomj így apáról fiúra, testvérről testvérré szállt. Egyik a másikának szolgált követendő példa gyanánt. Atyjának és fivérének irodalmi sikereire büszke is volt Bertrand Sándor s iparkodott munkásságuk emlékét azzal is meghosszabítani, hogy »Religion des Gaulois« című munkáját atyja, Bertrand Jakab Ferencz emlékének ajánlotta s e dedicatióban meg is említi, hogy atyja

1. a »*Traité du somnambulisme*«;

2. »*Lettres sur les révolutions de Globe*«;

3. »*Magnétisme animal en France et de l'extase dans les traitements magnétiques*« című munkák szerzője volt. A »*L'Archeologie celtique et Gauloise*« című munkáját pedig fivérének, Bertrand Józsefnek, a tudományos akadémia titkárának ajánlotta.

Bertrand Sándor, az orvosi pályán oly nagy tekintélyt és hírnevet szerzett atyjának nyomdokaiba akarván lépni, eredetileg orvosi pályára készült, de csakhamar a tanári szakra lépett át.

Élettörténete nem jelez nagy eredményeket. Tanár volt, mint ilyen csendes visszavonultságban irodalmi munkásságban élte napjait. A véletlen egy múzeum szervezéséhez juttatta, hol energiájával nagy munkát végzett, annak befejezésével egész munkaerejét éppen múzeuma fejlesztése érdekében régészeti kutatásokra fordította. Hírnévre jutva, régészeti tanfolyamot kezdett a »*L'école de Louvre*«-ben. Ezen előadásait publikálta különálló munkákban s mint múzeum-igazgatót s egy szakfolyóirat szerkesztőjét lepte meg 82 éves korában a halál. Csendes munkás élete tehát elég szűk határok között, sekély mederben folyt le, mint a csermely, mely nem szirtek között tör utat magának, tajtékzó habjaival esésében morajt keltve messze környéken, hanem csendesen folydogál üde réten keresztül, öntözgetve a szomjas virányokat.

Mint tanár eleinte Pauban működött. 1848-ban pedig már mint nyilvános rendes tanár Lavalban a Lyceumban nyert alkalmazást.

Tudni vágyó természete s a görög classicusok olvasása vágyat keltettek benne a görög mythos hazájának megtekintésére.

Terveinek megvalósítására azt találta legjobbnak, hogy mint a francia iskola tagja Athenbe kerüljön, a mi 1849-ben sikerült is neki. A mint Schliemannt az Ilias olvasása tette oly hírneves régésszé, úgy Bertrandban is ennek olvasása keltette fel eleinte a mythologia s később a régészet szeretetét. 1850-ben a Peloponnesusba tett hosszabb útja és kutatása eredménye gyanánt jelent 1858-ban a »D'Athènes à Argos, Études de mythologie et d'archeologie grecques« című munkája.

Egy évre rá »De fabulis Arcadiae antiquissimis« és »Essai sur les dieux protecteurs des héros grecs et troyens dans l'Iliade« című dolgozata. E munkáin Rennesben dolgozott, hol Athenből haza térve 1851-től 1857-ig az ottani Lyceumban a retorikát tanította.

Ezen időtájban III. Napoleon Julius Caesar történetét akarta megírtni s ennek előkészítésére egy bizottságot küldött ki Gallia térképének elkészítésére. E bizottságba neveztetett ki Bertrand Sándor is, mint titkár 1858-ban. Ez újabb hivatal, mely a tanszék elhagyására kényszerítette, elvonta őt a mythológiától s kizárólag a régészethez terelte további működését. Nagy szorgalommal kutatta most már a rómaiaknak Galliába vezető útját s e tanulmánya eredménye gyanánt jelent meg 1864-ben »Les voies romaines en Gaule« című dolgozata, mely már tekintélyt szerzett nevének a régészet terén. E tevékeny munkásságának köszönhetette azt, hogy midőn egy évre rá Saint-Germainben múzeum felállítását tervezték, az e célra kiküldött bizottságba őt is bevásztották, sőt midőn az ottani régi kastélyt múzeummá átalakították, őt bízták meg annak berendezésével s kinevezték annak conservatorává. E múzeum szervezésével és berendezésével emelt magának legszebb s legmaradandóbb emléket. Nekem is volt alkalmam e remek munkában igaz élvezettel gyönyörködnöm, sokat tanulnom, s az itt nyert tapasztalatokat érvényesítettem Szekzárdon, midőn az ezredéves jubileum nekem is lelkes alkalmat nyújtott egy tekintélyes múzeum szervezésére és berendezésére.

Már e körülmény is hálára kötelezett le engem Bertrand Sándor emléke iránt s örvendek a különös véletlennek,

hogy éppen nekem — ki a múzeumlétesítés és berendezés ezer gondjait és nehézségeit a legkisebb részletig tapasztalásból ismerem, mert e nehéz küzdelmeknek minden phasisát magam is végig harcoltam s így legjobban méltányolhatom az itt végzett munkát — juttatta a szerencsét méltányolni annak a tudásnak érdemeit, ki a saint-germaini múzeum létesítése és mintaszerű berendezésével talán nagyobb érdemet szerzett, mint irodalmi munkásságával. Harmincz éven át fáradozott e saint-germaini múzeum megalkotásán és rendezésén, de ez oly szépen sikerült, hogy minta gyanánt szolgálhat.

Midőn a saint-germaini múzeumot tanulmányoztam, akkor már láttam Európa majd minden múzeumát, de ezek egyikében sem tanultam annyit, mint a saint-germainiban.

A párisi Louvre-ral hamarább végeztem, mint a saint-germaini múzeummal, igaz csak azért, mert a praehistoria lévén szorosabb szakmám, abból pedig többet találtam itt, mint a Louvre-ban, hol a szentpétervári Eremitage módjára csak a kincseket halmozzák össze, az őskor ködös homályának megvilágítását célzó leleteket pedig szürkéknek tartják, s azért, hogy a csillogó kincseket el ne csúfítsák, be sem fogadják.

A Bertrand berendezte múzeum értékét nem annyira az összegyűjtött tárgyak képezik, hanem azok kiállításának tanulságos módja. Ebben az az irányelv vezérelte, hogy a múzeumban a nem szakértő nagyközönség minél többet tanuljon, a kiállított tárgyak ne képezzenek csupán látványosságot, hanem tanulja meg a közönség azok készítési és használati módját is. E célra az egyes kulturszakokat plasztikus alakokkal élénkítette, melyek az eredeti tárgyakkal mutatják be azon kor életét, modellekben lakásrendszerüket s az eredeti situst feltűntető sírokkal azok temetkezési módját. E rendszerben mutatja be a földvárakat, a római építkezést, castrumokat, a hadi felszerelést, sőt egész ostromokat, melyek megragadják a laikus figyelmét.

Ezt a szemléltető módszert sehol sem láttam Európa múzeumaiban s annyira tanulságosnak találtam, hogy én is ezt a módszert követtem a szegzárdi múzeum berendezésénél

azon különbséggel, hogy a nagyon költséges és túlsok helyet igénylő plasztikus alakok és modellek helyett apró részlet-rajzokat és festményeket alkalmaztam.

Régészeti kutatásai terén s munkáiban kifejtett nézeteiben a legerősebb conservativismus jellemezte Bertrاندot. A régészet bölcső korában e tudománynak oly sokat ártott, elhamarkodott combinációktól mindig távol állott, csak annak hitt mindig, a minek valódiságáról autopsia útján maga meggyőződött. Nem haladt a külföldi régészek felfogásai után, hanem önállóan kutatott saját hazájában azon ösvények után, melyeken az igazságot vélte elérhetni.

Ezen önállóság dicséretére válik ugyan, de kutatásai közben annyira megszerette önállóan megfogamzott nézetét, hogy ahhoz a legszívósabban ragaszkodott. Elfogultság ellen küzdött s észrevétlenül maga esett abba. Nehéz harczot vívott kora régészeinek általánosan elfogadott nézeteivel szemben, különösen két kérdésben: a praehistoria hármaskorfeosztásában és a kelta-kérdésben.

A skandináv és dán régészek javasolták legelőször saját hazájukban tett kutatásaik eredménye alapján a praehistoriának kő-, bronz- és vascultura szerint történendő korfeosztását. Skandináviának rendkívül gazdag őskori leletei olyan kézzel foghatólag igazolták e culturszakoknak egymásutánját, hogy a régészek csakhamar általánosan elismerték e *hármaskorfeosztás* helyességét az északi vidékekre vonatkozólag, de nem fogadták azt el egész Európára.

Bertrand s vele eleinte a francia régészek sem csatlakoztak a skandináv régészek theoriájához. De lassan-lassan beigazolást nyert ugyanezen culturalis egymásután Angolországban, Irhonban, Hannoverben, Mecklenburgban s Németország északi vidékén s így a francia régészek is elfogadták e hármaskorfeosztás tanát, csak Bertrand Sándor küzdött ellene még akkor is, midőn a harczban már egyedül állott.

Chantre Ernő, tekintélyes francia régész, már a bolognai congressuson elismerte Franciaország bronzkorát s azt három egymástól elválasztható szakra osztotta. A stockholmi nemzetközi congressuson bemutatta »Album des antiquités de l'âge du bronze dans la vallée du Rhône« című

munkáját, mely a Rhône völgyben lelt legremekebb bronzok ábráit tartalmazza, és e szűk területről is kimutatta a bronzkor létezését Franciaországban: Bertrand alaptalan, veszélyes állításnak nyilvánította ott Chantre nézetét, mely ellen, mint pusztá hypothesis ellen tiltakozott, mert nézete szerint bizonyos mennyiségű bronztárgyból még nem lehet korszakra következtetni annál kevésbé, mert ugyanezen bronztárgyak Felsőolaszországban vastárgyakkal találtak sírokban. Elismeri, hogy vannak Franciaországban is az északi vidékhez hasonló bronzok, de ezek nem az ősi belakók culturfejlődésének productumai, nem jeleznek általános társadalmi állapotot, hanem kereskedelem útján kerültek Galliába olyan tribusok révén, kik Gallia megalithikus emlékeinek népével szemben egészen idegenek voltak.

Gallia, Délnémetország és Olaszországra nézve tagadta tehát a bronzkor létét. Veszélyesnek tartotta a hármas korbeosztás általánosítását. Nem ismerte el a praehistorikus régészet terén nemzetközileg taposott nagy culturösvényeket.

A stockholmi congressuson a kézzel fogható temérdek lelet láttára már módosította kissé eddigi merev tagadását. Elismerte, hogy volt idő, midőn egész Európában az érczet nem ismerték, tehát jogosan mondható, hogy volt Európában kőkor. Az adatok óriási halmaza kétségtelenné tette, hogy Dániában és Svédországban a kőkort egy újabb cultura váltotta fel, melyben a síremlékeket egy új temetkezési szokás, a hullaégetés s igen gazdag bronzleletek jellemzik. De szerinte nem igazolt ez a tapasztalat Galliában, a svájci czölöpépítményekben, Olaszországban és Görögországban.

A magyarországi bronzkor létezését sem ismerte el. De midőn 1876-ban Budapesten tartották meg az anthropologusok és régészek nemzetközi congressusukat, a melyben ő a francia közoktatásügyi miniszter kiküldetésében vett részt s annak egyik alelnöke volt,¹ s midőn az ez alkalommal rendezett kiállításon bemutathattuk rendkívül gazdag

¹ Mint alelnök szerepelt az 1866. évben Neuchâtelben s az 1869-ben Kopenhágában megtartott nemzetközi régészeti congressusokon.

bronzkori leleteinket, az meglepte őt is annyira, hogy Wor-saae-nak a skandináv és magyar bronzkor leleteiről tartott értekezése után felállott s a kétségtelen bizonyítékoknak ilyen súlya alatt kénytelen volt az eddigi negatio teréről visszavonulni s nyilvánosan bevallani, hogy most már tisztán látja nemcsak az északvidéki, hanem a dunamenti, vagyis a magyarországi bronzkornak létezését.

De azért még sem tette le egészen a hármaskorfeosztás ellen annyit koptatott fegyverét, mert hozzá tette: hogy azt azonban még nem látja bebizonyítotttnak, hogy a vasat is nem használták volna a Dunavölgyben a bronzkultura terjeszkedésének már kezdetén. A budapesti congressuson különben élénk részt vett a nyilvános ülések vitáin.

De az itteni felszólalásaiban is legnagyobbbrészt kedvencz témájára, a kelta-kérdés tisztázására, szorítkozott. Ugyanezen budapesti congressuson külön értekezést is tartott a praehistorikus Európa térképezéséről, melyben ajánlotta, hogy különböző színű festékekkel: így vörös, sárga és zöld színekkel jelöltessenek meg a kő-, bronz- és vasleletek. De ebben a különben egészen más irányú dolgozatában sem tudta megállni, hogy rá ne térjen kedvencz eszméjére. Hangoztatta, hogy az általa javasolt eljárással rá fogunk ismerni a kőkor névtelen népei mellett a már történelmi feljegyzések alapján ismert népekre s ilyenek: a bronzkor népei között a kelták, kik a középtenger északi partvidékein, főleg Svájcban és Felsőolaszországban laktak; valamint a vaskor népei között a Gallok, kik a Közép-Rajna partvidékéről oly messze tájakra portyáztak széjjel.

Bertrandnak a hármaskorfeosztáson kívül másik szívósan, talán túlsokat vitatott ügye, a *kelta-kérdés* volt.

A hatvanas években a régészeti ismeretek még vajmi fogyatékosak voltak. Akkor a francia régészek még csak római és kelta régiségeket ismertek. A mi nem volt római, azt egyszerűen a »kelta-kor« fogalmába sorozták, az őskor legprimitívebb eszközeit úgy, mint a bronz- és vaskor emlékeit. De Bertrand Sándornak már akkor tisztultabb fogalmai voltak a leletek koráról, mint sok kortársának. Így már

1862-ben írt egy terjedelmesebb dolgozatot a megalithikus emlékekről, melylyel pályadíjat is nyert, s ebben, habár a kelta-kérdésnek ő volt a leglelkesebb harczosa, mégis tiltakozik azon felfogás ellen, hogy az ezen emlékek alá temetett nép is kelta lett volna.

Fáradtságos nagy munkát végzett, midőn a kelta-kérdés tisztázásához hozzáfogott. A nemzeti eszme lelkesítette őt ebben, s az igazság keresése serkentette őt kitartásra. Hazája multjának felderítésében mindenek előtt történelmi feljegyzések után kutatott. A mostani Franciaország területéről Julis Caesar »Commentár«-jai képezik a legelső történelmi feljegyzést, de Caesar előtti időkből is tesznek római és görög történetírók idegenben hadakozó Keltákról és Gallokról említést. Így Plutarch után, ki kelta törzsből származó Galatákról ír, Bertrand azt igyekezett bebizonyítani, hogy más nép volt a kelta és más a galata. A Keltákat jobban megtelepedett conservatív vallásos tribusnak tartotta, a Galatákat kalandvágó, harczias zsákmányéhesnek.

Nagy fáradtsággal hordta össze s szedte chronologikus sorrendbe a régi íróknak összes történelmi feljegyzéseit a Keltákra vonatkozólag úgy, mint a római »Galli« és a görög »Galatae« névre vonatkozó történelmi adatokat. Ezekhez hozzá vette az anthropologiai s régészeti kutatásai eredményét s e hármassal forrásnak 15 éven át folytatott összevetésével alkotta meg a Kelták és Galaták dualismusának theoriáját, melyet mindvégig vitatott s e tévedése vezette őt végkövetkeztetéseiben is tévútra.

Miből állottak a Kelták és Galaták dualismusából vont téves következtetései? Abból, hogy e nézete szerint két különböző népnek két különböző kort is tulajdonított. Felállította a kelták korát és a galaták korát.

A Keltáknak tulajdonította azt a culturát, melyet egész Európában a régészek a bronzkorból mutattak ki. A Kelták voltak tehát szerinte az érczművesség első terjesztői, de a hármassal korfelosztás tagadásához hűen, oly módon, hogy a bronz mellett ismerték a vasat is, sőt a bronzok nem is voltak túlsúlyban. Temetési szokásaikban a hullát égetetlenül helyezték a sírba.

A Galaták culturájában szerinte már túlsúlyra emelkedik a vas a bronzok fölé. Eltűnnek már a korábbi Keltáknak bronz fegyverei, különösen a szép bronz kard, s a Kelták hullatemetési szokását felváltja a hullaégetés. Tényleg fennáll e két culturkülömbözet, ezt helyesen is észlelte, de a régészek is ugyanezt constatatálták a bronzkor és vas-kor megkülömböztetésével. De Bertrand a Kelták és Galaták dualismusába merülve, e culturkülömbözetben nem látott egyebet, mint újabb érvet téves theoriájának beigazolására. Miért tartozzék e két eltérő cultura ugyanazon néphez? Ha pedig különbözök e népek, úgy azok a Kelták és Galaták voltak!

E dualistikus theoriája miatt támadták Bertrandot saját honfitársai is, így D'Arbois Jubainville és Thierry Amadé, de ő hajthatatlan maradt. Hüen kutatta a Gallok nyomát hazáján kívül is. Így kimutatta a Gall civilisatio befolyását Felsőolaszországban, hol rámutatott a marzabottoi síroknak a marnevidéki sírokkal constatatált hasonlatosságára. Itt azonban már az olasz régészekkel gyűlt meg a baja, mert azok az Etruskoknak tulajdonították e két helyen jelentkezett hasonló művelődést.

Franciaország legjelesebb történetírói sem fogadták el Bertrand e theoriáját, nem választották el a Keltákat a Galatáktól, csak az elnevezésben találnak csekély változtatást. Mindkét elnevezésben csak ethnikus nevet látnak, mely mitsem bizonyít az ezen név alá foglalt népesoportoknak igazi jellegére, a mint a történelem tanubizónysága szerint a mai Francziák sem tekinthetők nagyobb részben a Frankok leszármazottainak, hanem Keltákat, Ibéreket, Bretonokat és Belgákat egyesített idővel a politika.

A tudomány terén vívott harcrai között emlitém még »Mortillet«-vel a szakfolyóiratokban s később még a napi sajtó terén is folytatott polemiáját. Mortillet Gábor, ki a saint-germaini múzeum segédőre volt, s kire ott a paleolith-kori terem berendezését is bízák, munkájában a paleolith-kort négy periodusra osztotta, a lelőhelyek után elnevezett acheuli, a moustéri, solutréi és magdaléni periodusokra. E lelőhelyeken talált hasogatott kőszközkben éles

megfigyeléssel tényleg eltérő jelleget lehetett észlelni, de miután ez alakok, mint a későbbi leletek beigazolták, más lelőhelyeken vegyest is előfordulnak, Mortillet Gábor elharmarkodta nézetét s túllőtt a czélon, midőn azt vitatta: hogy e négyféle jellegzetes alakú eszközök más-más korszakból valók. A sokkal higgadtabb gondolkozású Bertrand Sándor beismerte ez alakok különbözetét, de tagadta, hogy azok más-más periodust képviselnek. Bertrandnak e kérdésben teljesen igaza volt s mégis ez a vita nagyon megkeserítette életét.

Mortillet ugyanis a vitát személyes térre terelte, minden utat, módot felhasznált arra, hogy hivatali főnökének ártson. Midőn Mortillet Gábort később képviselőnek választották, akkor a politikától mindig oly távol álló Bertrand-ot politikai gyanúsításokkal is illette, s ármánykodással befolyásos barátai segítségével még állásától is el akarta mozdíttatni, a mi azonban különösen Ferry Gyula miniszter védelme folytán nem sikerült.

Nagy érdeme Bertrand Sándornak, hogy a Louvre-iskolában a nemzeti régészetről tanfolyamot szerveztetett, hol a francia nemzeti régészetnek sok lelkes művelőt nevelt.

E tanfolyamokon tartott előadásait külön *munkákban* is közrebocsátotta. Előbb azonban 15 éven át (1861—1876-ig) megjelent régészeti cikkei gyűjtötte össze s ezeket »L'Archeologie Celtique et Gauloise« című munkában bocsátotta közre, mely két kiadást ért. »La Gaule avant les Gaulois« című munkája a Louvre iskolájában a nemzeti archeológiáról tartott cursusok egyik cyklusát tartalmazza, úgy a mint azokat tartotta.

Bertrand hazájának történetét akarta ez előadásaiban kiegészíteni, azon időkből, melyekről még történelmi feljegyzések nincsenek. Kimutatja ezekben, hogy a mostani Franciaországot a paleolith-kortól kezdve nagyon régen lakták a Kelták és a Gallok megérkezte előtt. Ismerteti a geológiai negyedkori leleteket, a barlangleleteket, a megalithikus emlékeket s azok népének culturáját, a czölöpépítmények lakóit, az ifjabb kőkor, a neolith-kor művelődését, az érczművesség ismereteinek terjesztését, a történelmi korszakban

a legelső vándorlást Gallia területére s a Gallok megjelenését a Rajna jobb partján.

E munkájában fejti ki egész bőven azt a meggyőződést, hogy a Galliában talált bronzokból nem lehet egy bronzkor létezésére következtetni. Nézete szerint lehetnek a geológiában a rétegek egymásutánjára vonatkozó megdönthetetlen törvények, melyek az egész föld kérgén egyenlők; de nem ismeri el, hogy léteznék olyan törvény, melyet hasonlóképen az emberi művelődés rétegeinek egymásutánjára lehetne alkalmazni, a kő-, bronz- és vaskor teoriájával. E nézetét már az 1873-ban megtartott stockholmi congressuson fejtette ki és nem változtatta meg azt még e munkájában sem 1884-ben.

Nézete szerint tehát a bronz és a vas egyszerre jelentkezik Galliában, a kőkori megalithikus emlékek népeinél a nélkül, hogy e magasabb culturfokkal egy újabb bevándorlást vagy e népek erkölceinek megváltozását kellene feltételezni. A temetkezési szokásnak megváltozását, a hulládegetést is csak szórványosnak mondja s inkább vallási propaganda eredményének tartja egyes tribusoknál.

A Gallok korszaka után felöleli még e munkájában a római korszakot, részletesebben ismertette a Rómaiaknak Galliában követett nemzetgazdászati, társadalmi és vallási politikáját, valamint a Frankok-, Burgundok és Vizigótoknak északon, keleten és délen megkísérelt betöréseit Galliába. Ezen munkája is két kiadást ért.

A Louvre-iskolában tartott előadásainak 1893. évi cursusát »Les Celtes dans les vallées du Po et du Danube« című munkájában adta ki.

»La religion des Gaulois« című munkájában a Louvre iskolájában tartott 25 előadása van összefoglalva. Nehéz feladatra vállalkozott e kényes témával ez újabb cyklusban, melyhez inkább nemzete iránt érzett hazafiúi lelkesedése serkentette, mint a bebizonyítható tények és adatok. Úgy járt ő is, mint boldogult Ipolyink, midőn hozzá fogott a magyar mythologia megírásához. Hazafiúi lelkesedésének tüzevel fényt deríteni vélt a sűrű ködös homályba, de csak bizonytalanban, ingoványos talajon tapogatózott, s midőn

nagy fáradsággal megírta munkáját, azt látta: hogy nem tudott positiv adatokat összehordani témájához s pusztán csak hypothesiseket állított fel, megbánta tehát munkája kiadását s megpróbálta azt megsemmisíteni.

Bertrand ugyanezen téren, nemzete őseinek vallása körül sokat kutatott, de érezte jól, hogy mindezen fáradságával inkább tájékoztatást nyújtott e kérdéshez, mint bebizonyított igazságot. Azért munkája előszavában maga is azt mondja, hogy helyesebb lett volna, ha munkájának azt a címet adta volna: »Nézeteim a Gallok vallásáról.« »Nos vues sur la Religion des Gaulois.« De kiadója óhajára adta neki e címet: »La religion des Gaulois.«

E munkája első részében a Druidák (a Gallok papjai) előtti vallási nézetekkel foglalkozik. Ebben rengeteg sok anyagot hordott össze. Az ős bűvészet, a babona, a víz, a tűz, a kövek cultusa, a drága kövekre vonatkozó babonák, az emberáldozatok, a kampós kereszt és nap-kerék és sok egyébre vonatkozólag. Ha nincsenek is ezek összefüggésben Gallia őslakóinak vallásával, mint nagy területről összehordott analógiák is beccsel bírnak.

A munka második részében Gallia vallási nézeteit ismerteti a Druidák alatt. A Druidákra, Gallia nagy műveltségű papjaira vonatkozó adatokat részben a kereszténységet megelőzőtt kor íróinak feljegyzéseiből vette, tehát a Druidák uralmával egykorú írótól, részint pedig a kereszténység első százada íróinak feljegyzéseiből.

A Druidák eredetéről és szervezetéről azt mutatja ki, hogy azok zárdailag szervezett társaságban éltek »sodaliciis adstricti consortiis« s Galliának nevelői voltak. A Druida-papok, jósok, bírák, tanárok, orvosok, csillagászok, bölcsészek és költők voltak. A Druidáknak nem voltak külön istenségeik, hanem hitték a lélek halhatatlanságát és vándorlását, de a Galloknak voltak bálványaik. Midőn Caesar Galliát meghódította, a Druida-collegiumok Angolországba, Scotiába és Irhonba vonultak vissza, hol Bertrand szerint még az V. századig elszigetelten fentartották magukat. Hogy behatóbban tanulmányozhassa e kérdést s tovább kutassa a Druidák nyomát, Irhonba utazott. Felelevenítette azt a

már rég megczáfolt theoriát, mely szerint Irhonnak a VI. és VII. században virágzó keresztény zárdái, a Druidismusnak volnának maradványai.

Belemelegedve a Druidák szervezetébe, nagy érdeklődéssel tanulmányozza a Mongolországról, a tatár birodalomról s Tibetről megjelent útleírásokat, hol a szerzetben élő Láma ma is még ugyanaz, a mi Galliában a Druida volt: pap, törvényhozó, jós és orvos. Ismerteti a Lámák szervezetét, hogy a jelennel világosítsa meg a multat. Nézete szerint, ha a Gall Druidismus azonos az írthoni Druidismussal, akkor a turáni Lámák is azonosak lehetnek a Gall Druidákkal.

E munkája harmadik részében a Galliában a rómaiak meghódítása után tisztelt »divinités assimilées«-ket a görög és római istenségekhez idomított kelta symbolumokkal ellátott alakokat ismerteti.

Mi volt e hosszú kutatásainak eredménye? Ő maga beismeri, hogy azok főleg negatívok! Nem tudott őseinek vallásáról kielégítő képet alkotni. De nem végzett hiába való munkát, sok elfogultságot és tévedést igazított helyre; így a többi között Caesarnak a Gallok vallására vonatkozó állításait; s annyi anyagot hordott össze, hogy a Druidismusról alaposan senki sem írhat, ha Bertrand e munkáját nem tanulmányozta. Jobban illik e munkájára az a jelmondat, melyet egyik korábbi munkájához választott. »C'est ici un livre de bonne foi!«

Bertrand nemcsak mint múzeum-szervező, tanár és író, hanem lapszerkesztői minőségben is gyarapította érdemeit. Negyven éven át ő volt a »Revue Archeologique« című szakfolyóiratnak lelke, melynek szerkesztését 1883-tól kezdve tényleg is átvette s 1902 december 8-án bekövetkezett haláláig vezette.

Nem elég a tudós méltatásához munkáinak ismertetése. Egyéni tulajdonai; lelkülete, jelleme adják meg szeleme termékeinek emelkedettebb értékét, a mint a virágnak színpompáját, illatát hatványozottabban élvezzük, ha az a nap meleg verőfényében ragyog. Bertrand-ot mint embert, szilárd jellem, határozottság, páratlan szívjóság s tudomány-

szaka iránt érzett meleg lelkesedés jellemezték. Nem elégedett meg kutatásaival, hanem minél tágabb körben igyekezett kutatása eredményét megismertetni, és pedig írásban úgy, mint szóval. Szava hatalmával talán jobban sikerült ez neki. Előadásai a l'école du Louvre-ban oly vonzóak s oly lelkesek voltak, hogy mind nagyobb számban jelentkeztek hallgatói s tekintélyes iskolát teremtett maga körül. A zajos társadalmi élettől visszavonultan élt számos tagból álló boldog családi körben, de itt is legnagyobb örömmel fogadta kíválóbbs tanítványai látogatásait s a mint boldogította őt magát nemzete régészete körül kifejtett munkája, úgy nagy öröme tellett abban, ha ezek fogékony körében is terjeszthette szíve s értelme fényét és melegét. Ezen, életrendjében is következetesen betartott conservatismusával folytathatott csak ily tevékeny munkás életet 83 éves koráig.

*

Talán vétettem Bertrand akarata ellen, midőn emlékét ez alkalommal felelevenítettem, mert puritán jelleme még végrendeletében is megtiltotta, hogy temetésénél beszédet mondjanak fölötte. De a kegyeletnek, az elhunyt akaratánál is hangosabb parancsszava követelte, hogy ne hagyjuk teljesen emlékét akkor, midőn ő, ki egész életén át a multak emlékét kutatta, most maga is kutatása sphaerájába jutott; most, midőn ő, ki kedvelt Keltáinak sírmezőiből annyi soknak sírját bontotta fel, hogy emlékükre fényt derítsen, maga szaporította azokat egy gall sírral, melynek emléke azonban nem vár késő generatiók felderítésére, mert lelkes s fáradhatatlan munkája biztosította azt a feledés ellen.

Bertrand Sándor munkáinak lajstroma.

1858. évben. »Étude de mythologie et d'archeologie grecque. D'Athènes à Argos.« (12-rétben 297 lap.)
1858. » »Essai sur les dieux protecteurs des héros grecs et romains dans l'Iliade.« (8-rétben 190 lap.)
1859. » »De fabulis Arcadiae antiquissimis.« (8-rétben 91 lap.)
1861. » »Les tombelles d'Anvenay.« (Rev. archeol. 1861, I, 1—11. lap.)
1861. » »Le musée de Namur.« (Rev. archeol. 1861, II, 81—87. lap.)

1861. évbén. »Le musée de Besançon.« (Rev. archeol. 1861, II, 377—392. lap.)
1861. » »Quelques difficultés du second livre des Commentaires étudiées sur le terrain.« (Rev. archeol. 1861, II, 453—466. lap.)
1862. » »Le musée Campana.« (Rev. archeol. 1862, I, 268—272. l.)
1862. » »Un vase et un pendant de collier provenant des fouilles de Camiros.« (Rev. archeol. 1862, II, 264. lap.)
1863. » »L'enceinte du Haram-ech-chérif et le temple de Salomon à Jérusalem. Analyse d'un mémoire de M. de Saulcy.« (Rev. archeol. 1863, I, 12—31. lap.)
1863. » »Les monuments primitifs de la Gaule. Monuments dits celtiques. Dolmens et Tumulus.« (Rev. archeol. 1863, I, 217—237. lap.)
1863. » »Un mot sur les mesures itinéraires en Gaul à l'époque gallo-romaine.« (Rev. archeol. 1863, I, 344—349. lap.)
1863. » »Les voies romaines en Gaule.« (Rev. archeol. 1863, I, 406—412. és 1861, II, 62—69., 148—173. és 342—350. l.)
1863. » »Le calice de Chelles, oeuvre de saint Éloy. Analyse d'un mémoire de M. Grézy.« (Rev. archeol. 1863, II, 21—25. lap.)
1863. » »Fouilles du Chatelier, près Avranches.« (Rev. archeol. 1863, II, 422—426. lap.)
1863. » »Monuments dits celtiques dans la province de Constantine.« (Rev. archeol. 1863, II, 519—530. lap.)
1864. » »Les anciennes populations de la Gaule.« (Rev. archeol. 1864, I, 323. és 404. lap.)
1864. » »Opinion de M. de Vogüé sur le Temple de Jérusalem.« (Rev. archeol. 1864, I, 428. lap.)
1864. » »De la distribution des dolmens sur la surface de la France.« (Rev. archeol. 1864, II, 144—154.)
1865. » »Les ruines d'Ara-el-emir. Analyse d'une mémoire de M. de Saulcy.« (Rev. archeol. 1865, I, 474—485. lap.)
1866. » »Collier en coquillages découvert à Vignely. (Seine-et-Marne).« (Rev. archeol. 1866, I, 285—286. lap.)
1866. » »Compte rendu de l'ouvrage de M. de Saulcy : Les derniers jours de Jérusalem.« (Rev. archeol. 1866, II, 466. lap.)
1866. » »Compte rendu de l'ouvrage de M. de Mortillet : Le signe de la croix avant le christianisme.« (Rev. archeol. 1866, II, 447. lap.)
1869. » »Quelques inscriptions du sud-est de la Gaule.« (Rev. archeol. 1869, I, 301—309. lap.)
1873. » »Tumulus de la Tauride.« (Rev. archeol. I, 203—206. lap.)
1873. » »Deux mors de cheval en bronze. (Moeringen et Vaudrevanges).« (Rev. archeol. 1873, I, 327—332. lap.)

1873. évben. »Seeaux ou cistes en bronze à côtes.« (Rev. archeol. 1873, I, 361—372. lap.)
1873. » »Note sur quelques découvertes récentes : trois épées en fer et un vase en bronze.« (Rev. archeol. 1873, II, 321—328. lap.)
1873. » »Note sur quelques bronzes étrusques de la Cisalpine et des pays transalpins.« (Rev. archeol. 1873, II, 363—373. lap.)
1873. » »Les tumulus gaulois de la commune de Magny-Lambert. (Côte-d-Or.)« (Mémoires de la Société nationale des antiquaires de France XXXIV. k., 1873, 287—381. l.)
1873. » »Celts, Gaulois et Francs.« (Rev. archeol. 1873, 236—250., 422—435. és 629—643. lap.)
1874. » »Le Kestre ou Kestrosphendone.« (Rev. archeol. 1874, I, 73—78. lap.)
1874. » »Sépulture à incinération de Poggio Renzo près Chiusi.« (Rev. arch. 1874, I, 209—222. és 1874, II, 155—157. lap.)
1874. » »Le renne de Thaïngen.« (Rev. arch. 1874, I, 290—307. l.)
1875. » »Le casque de Berru.« (Rev. archeol. 1875, I, 244—253. l.)
1875. » »Les Gaulois.« (Rev. archeol. 1875, I, 281—303. és 391—394. lap.)
1875. » »Le vase de Graeckwyl.« (Rev. arch. II, 1873, 174—185. l.)
1875. » »Rapport sur les questions archeologiques discutées au Congrès de Stokholm.« (Rev. arch. 1875, II, 246—298. és 322—337. lap.)
1876. » »De la valeur des expressions Κελτοὶ et Γαλάταις, Κελτική et Γαλατία dans Polybe.« (Rev. archeol. 1876, I, 1—24. és 73—98., valamint 153—161. lap.)
1877. » »Numismatique de la province du Languedoc. Période antique.« (Rev. archeol. 1877, II, 91—101. lap.)
1878. » »Conférence sur les populations primitives de la Gaule et de la Germanie.« (Rev. archeol. 1878, II, 112—128. l.)
1878. » »Les peuples préhistoriques de la région centrale de l'Europe. (A Sorbonneban 1878 ápril 25-én tartott értekezés.)
1879. » »De la valeur historique des documents archeologiques.« (Az Eure-et-Loirei régészeti társulat 1879. évi közgyűlésén tartott értekezés.)
1879. » »Note précédant le rapport d'Abel Maitre sur le Casque en fer du musée d'Agen.« (Rev. archeol. 1879, I, 216. lap.)
1879. » »Les Bijoux de Jouy-le-Comte (Seine-et-Oise) et les cimetières mérovingiens de la Gaule.« (Rev. archeol. II, 193—210. lap.)

1880. évben. »L'autel de Saintes et les triades Gauloises.« (Rev. archeol. 1880, I, 337—347.; 1880, II, 1—18. és 70—84. lap.)
1882. » »Les dinivités gauloises à attitude buddhique.« (Rev. archeol. 1882, I, 321—327.)
1883. » »Les Ibères et les Ligures de la Gaule.« (Rev. archeol. 1883, I, 31—46.)
1884. » »La Gaule avant les Gaulois d'après les monuments et les textes.« (8-rétben 204. lap.)
1884. » »L'amentum et la cateia sur une plaque de ceinture en bronze avec figures du cimetière gaulois de Watsch.« (Rev. archeol. 1884, I, 102—108. lap.)
1884. » »Les deux divinités gauloises de Sommerécourt.« (Rev. archeol. 1884, II, 301—304. lap.)
1889. » »Archeologie celtique et Gauloise.« Második bővített kiadás. (8-rétben XXXII. és 464. lap.)
1891. » »La Gaule avant les Gaulois.« Második átdolgozott kiadás. (8-rétben XV. és 349. lap.)
1893. » »Le vase d'argent de Gundestrup.« (Rev. archeol. 1893, I, 283—291. és 1894, I, 152—169. lap.)
1894. » »Les Celtes dans les vallées du Pô et du Danube.« (8-rétben VII és 241 lap.)
1896. » »Les Druides et le Druidisme, leur rôle en Gaule.« (Rev. archeol. 1896, II, 273—278. lap.)
1897. » »La religion des Gaulois. Les Druides et le Druidisme.« (8-rétben 436. lap.)
1901. » »Réflexions sur l'Inquisition au moyen-âge.«

Számos czikke jelent még meg a »Bulletin de la Société des antiquaires de France«-ban, a nagy »Encyclopédie«-ban és a »Dictionnaire archeologique de la Gaule«-ban.

V. KÖTET.

I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	— > 40 >
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >

VI. KÖTET.

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorenyi József</i> t. tagtól	— > 60 >
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekolics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péck Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Ráczsa Ráczsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
VI. Kacs Kovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.

I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
IV. Bárá Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	1 > — >
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. Bárá <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >

VIII. KÖTET.	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— kor. 30 fill.
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	1 > 50 >
IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >
X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	1 > — >
	XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos</i> r. tagtól ...	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kétly Károly</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Hollós Jusztián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mórincz</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1 > — >
XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól ...	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól ...	— > 30 >